

Hovspind og schæferier

Allerede i første halvdel af 1600-tallet blandede midtjyderne blod med tekstil. De gav sig til at strikke og videresælge strømper, vanter, nattøjer og andre uldne varer. Kunsten at strikke var en ny teknik, som omkring 1500-tallet var nået til Nordeuropa. Hvordan det i Midtjylland præcis endte med at udvikle sig til en systemiseret produktion med salg for øje, er uklart, men en af de store spillere i denne proces var den lokale herregård, Herningsholm.

Da Herningsholm blev grundlagt i 1579, var den omkranset af voldgrave og volde med kanoner og havde en privat hær på 16 mand. På den lerholdige banke ved Rokkjær Å tæt på Herningsholm var der direkte adgang til nogle af egnens største og bedste engstrækninger. De var som skabt til opdræt af stude, som var en vigtig handelsvare forbeholdt kongen og godsejere. Om foråret blev studene drevet sydpå ad Hærvejen mod de store kvægmarkeder i Ribe, Kolding, Holsten og Hamborg. Ruten er også kendt som bl.a. Drivvejen og Oksevejen.

Fra 1627 blev Herningsholm ejet af rigsgreve Christian Rantzau (1614-1663). Han var en dygtig landmand og fortsatte med at forbedre den stude-drift, som herregårdens landbrugsdrift var baseret på. Men Rantzau så også store muligheder i at udnytte heden til uldproduktion. De vidtstrakte, lyngklædte hedearealer, som mange steder var sandede,

POLITIMESTEREN

i
Hammerum Herred

Gjør vitterligt:

at *Christian Larsen*

Signalement:

Navn: *Chr. Larsen*
Fødedato: *1740*
Opholdssted: *Hammerum*
Sæson: *1764*
Alder: *24 1/2*
Væxt: *1 alen*
Bygning:
Øjne: *blå*
Haar: *blond*
Særkjende: *taaler*
Pashaverens egenhændige Underskrift:

Christian Larsen

Gebyr 66 Ore betalt.

agter at rejse her fra til *Lyngby*

for at forhandle saadanne hjemmegjorte uldne og linnede

Varer, som omhandles i Reser. 14. Febr. 1741.

Dette Pas gjælder alene for denne Rejse.

Hammerum Herreds Kontor, den *24 Marts 1741*

Larsen
aut.

**Herrederne
Hammerum, Lynggård,
Bølling og Ulfborg
var præget af
hosebinding. Lokale
hosekræmmere
opkøbte uldvarer og
solgte dem videre i
landets købstæder.
Men her havde lavene
monopol på handel,
og derfor blev der
klaget til kongen.
Hosekræmmerne fra
de fire jyske herreder
fik dog lov til at
sælge og fik udstedt
såkaldte uldhandler-
pas fra 1741.**

|| Museum Midtjylland

ufrugtbare og dækket af moser, var dårligt egnede til klassisk landbrugsproduktion med såning og høst af korn og hø. Til gengæld var de som skabt til fåreavl. De nøjsomme får forstod at finde føde på hedearealerne.

Derfor anlagde Rantzau i 1638 en stor fårefarm, et såkaldt schæferi, på gården Nygård, som hørte under Herningsholm. Det er det officielle startskud på det midtjyske tekstileventyr. Schæferiet kom til at bære navnet Skåphus, en blanding af det midtjyske ord for får, skåp, og den tyske betegnelse for et fårehus, *Schafhaus*. Fra schæferiet blev der leveret uld til fæstegårdene under Herningsholm, som stod for produktionen af uldvarer.

Bønderne fik enten rede penge for deres fær-digstrikkede varer, eller strikkeriet blev udført som en form for hoveriafgift – det såkaldte hovspind – til herremanden. Uanset hvad var det uden tvivl med god fortjeneste, at Christian Rantzau kunne videre-sælge uldvarerne, bl.a. til Tyskland.

Herningsholms fæstebønder mestrede strik-
keteknikken godt. Allerede i 1639 kunne Rantzau

lade sin foged sende bud efter en stor portion uld på næsten 100 kilo fra sit holstenske gods Breitenburg. Som supplement til ulden fra fårefarmen på Skåphus.

I slutningen af 1600-tallet tog bøndernes bearbejdning af uld for alvor fart og udviklede sig til hedeegnens vigtigste bierhverv til landbruget. Efterhånden blev produktionen løsrevet fra gods- et, og i takt med landboreformerne blev bønderne selvstændige producenter, som selv var herrer over produktionens omfang og tog betaling for deres varer.

De fem bindepinde

De strikkende bønder blev kaldt for hosebindere. Hoser er et gammelt ord for strømper og var meget velvalgt, da langt størsteparten af produktionen bestod i netop strømper. Binde er et ældre ord for at strikke, som primært blev brugt blandt landbefolkningen. Udtrykket bar undertoner af mindre avanceret strikketeknik.

Hosebinderne stod for hele processen fra rå uld til færdigforarbejdet produkt. Ulden skulle kartes og spindes, før den kunne strikkes. Derefter var der efterbehandling med vask og valkning med sæbe, som gjorde produktet vind- og vandtæt. Karte- og spindeprocesserne foregik siddende og var bundet til hjemmet. Men strikketøjet var mobilt og kunne tages med hvor som helst. Ved hjælp af en såkaldt gillikrog blev garnnøglet sat fast på venstre skulder, og så var hænderne frie til at betjene de fem strikkepinde, som på heden selvfølgelig gik under navnet bindepinde. Når der blev vogtet får, gået ærinder eller i en hvilken som helst situation, hvor hænderne var ledige, blev der strikket. Der findes sågar beretninger om kuske, der kunne styre både hestevogn og strikketøj på samme tid!

Dog var det primært i den stille vintertid, at der blev bundet. Det var også på den tid, der blev afholdt bindestuer. Her mødtes flere hushold med mand, kone, børn og tjenestefolk på en af egnens gårde og strikkede sammen for at spare på lys og varme, og samtidig var der lejlighed til at udveksle nyheder, synge sange og fortælle eller genfortælle de gamle eventyr, som på den vis gik fra generation til generation. Det er de fortællinger, der var inspiration til forfatteren Steen Steensen Blichers (1782-1848) noveller, og som folkemindesamler Evald Tang Kristensen (1843-1929) så ivrigt indsamlede fra slutningen af 1800-tallet og frem til sin død.

Hele husholdet deltog i binderiet, unge og gamle, mænd og kvinder. Mænd og børn stod for kartningen, mens kvinderne tog sig af at spinde ulden til garn. Børnene blev fra fem-seksårsalderen gradvist oplært i simple processer som kartning. Derefter fulgte oplæring i at strikke, hvor de først fik lov til at strikke lange, lige stykker såsom strømpekafter for senere at mestre mere avancerede dele som hæl og tå.

Der var ikke tale om modevarer, men derimod enkelt basistøj til at holde brugeren varm og tør på en billig måde. Der blev også bundet vanter, nattrøjer og uldklokker, som var store uldne skørter til at have som et ekstra lag inderst inde på kolde dage. En særlig specialitet var bindeærmerne, som var strikkede, udskiftelige ærmer. Når ærmerne på en jakke var slidt helt ud og ikke kunne repareres mere, blev de pillet af, hvorefter et nyt par kunne monteres.

Ud med uldbylten

Hammerum Herred lå i en afsides egn uden et naturligt handelscentrum i form af en købstad, og derfor spillede herregården i begyndelsen en rolle i

videredistribution af uldvarerne. Men fra omkring år 1700 blev det domineret af hosekræmmere, der, som navnet antyder, handlede med uldne produkter. Flere af hosekræmmerne kom fra de strikkende bønders egne rækker. De rejste til København, hvor der var stor efterspørgsel på strikkede uldvarer, både til direkte salg til københavnernes og til eksport til Norge, Sverige, Pommern og Polen.

Der opstod imidlertid den uheldige situation – set med de jyske kræmmers øjne – at lovligt salg af varer i hovedstaden krævede borgerskab i København. Det var en udfordring for flertallet af dem. I 1691 indgav det københavnske klædekræmmerlav derfor den første klage over de jyske hosekræmmere, der illegalt handlede med uldvarer. De fik ikke medhold. I 1730'erne blev der igen klaget, og i 1741 blev der truffet en afgørelse. Den fik enorm betydning for udviklingen i Midtjylland og viste sig at have effekt i næsten 200 år helt frem til 1930'erne. Et kongeligt reskript gav beboerne i herrederne Lysgård, Hammerum, Bølling og Ulfborg tilladelse til at handle frit med uld- og linnedvarer overalt i kongeriget, når blot varerne var produceret ved husflid. Fra 1741 var det derfor nødvendigt for hosekræmmerne at erhverve et såkaldt uldhandlerpas for at kunne tage uldbylten på nakken og rejse rundt og handle.

Statens imødekommenhed skyldtes ikke mindst datidens merkantilistiske politik, der havde til formål at fremme statens rigdom ved at skabe og udvikle indtægtskilder, som kunne beskattes. Markedet var styret af statslige monopoler, og der skulle betales høj told for at indføre udenlandske produkter. Det favoriserede indenlandske varer, som netop var hosekræmmernes specialitet. Reskriptet fra 1741 var derfor også en anerkendelse af bindeindustriens store økonomiske betydning for hedeegnen.

Næste opslag:
Den jyske hede var i flere hundrede år et øde og tyndtbefolket landskab. Men med 1800-tallets industrialisering skete der for alvor noget. Maleriet af Hans Nikolaj Hansen (1853-1923) fra 1881 viser heden under forandring – med de fattige kvinder i forgrunden. I baggrunden til højre anes damplokomotivets buldrende fremfærd.
|| Statens Museum for Kunst

De jyske hosekræmmere i København havde lokale kommissionærer på heden til at opkøbe og sende bindetøj fra Midtjylland til København. De gik også under betegnelsen hosekræmmere, men var som oftest bønder. Steen Steensen Blicher var som præst i Thorning i Midtjylland kendt med områdets indbyggere fra sine mange vandringer på heden. Fra ham har vi en – måske lidt uflatterende – beskrivelse af en af disse hosekræmmere.

Novellen ”Hosekræmmeren” er fra 1829. Den udspiller sig på en jysk hedegård, hvor vi møder den unge, smukke bondedatter, Cecilia, der er forelsket i den fattige nabosøn, Esben. Cecilias far, hedebonden Michel Krænsen, er områdets store hosekræmmer, som står for at indsamle og videre-sælge uldvarer. De to unge mennesker får aldrig hinanden, for Michel er en velbeslået mand. Han vil have sin datter gift med en mand, som kan tilbyde en stor medgift til ægteskabet. Esben drager sydpå i håbet om at tjene penge og dermed gøre sig fortjent til forældrenes accept. Men da han kommer tilbage som en velhavende mand, er den ulykkelige Cecilia blevet sindssyg og dræber ham.

”Hosekræmmeren” er en fortælling om ulykkelig kærlighed og om, hvor galt det kan gå, når rigdom går forud for hjertets stemme. Men scenen for fortællingen er hosekræmmerens gård, hvor Michel Krænsen har fyldt alkoven med strømper til salg, hans kone sidder ved spinderokken, datteren Cecilia strikker ivrigt, og den unge Esben søger lykken som hosekræmmer i Holsten og vender tilbage med penge på lommen. Det er billedet af et område, hvor strikningen og strømperne fylder alt, og måske også første gang, vi får formuleret en opfattelse af, at i Midtjylland er arbejdsomheden og hensynet til økonomien vigtigere end kærligheden.

